

DOI 10.51558/2490-3647.2025.10.2.485

UDK 821.163.4(497.6)-4

Primljeno: 19. 09. 2025.

Pregledni rad

Review paper

Ivan Radeljković

ANDRIĆEV POGLED NA SARAJEVO U TEMATSKOM BROJU ČASOPISA *EUROPE* O BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ KULTURI

U oktobru 1979. godine francuski časopis *Europe* je objavio tematski broj *Bosnie-Herzégovine, littérature et arts*. Sveobuhvatno je tu predstavljena bosanskohercegovačka historija, umjetnost i književnost, od drevnih doba (Butmir) do savremenih umjetnika i pisaca iz doba SFRJ (Samokovlija, Selimović, Ćopić, Sijarić, Ibrišimović, Dizdar, Kulenović, Sekulić, Sarajlić, Vuletić, Koroman, Trifunović, Krnjević i Stojić, između ostalih). No, na samom početku tematskog dosijea, kao svojevrsni uvod, ponuđen je skraćeni prevedeni tekst Ive Andrića „Jedan pogled na Sarajevo“ (u prevodu Mauricette Begić). Cilj ovog rada nije da ponudi novi uvid u Andrićevo viđenje Sarajeva, ili da obradi recepciju Andrića u Francuskoj u 1970-im godinama, već da razmotri način na koji je bosanskohercegovačka kultura tada predstavljena u Francuskoj i na francuskom govornom području, te da pokuša dati objašnjenje zašto je cijeli ovaj tematski broj otvoren upravo tim tekstom, kroz analizu Andrićeve slike grada Sarajeva, ali i kroz topos *raskršća* kod Midhata Begića, koji je, kao i sam Andrić, imao veliki utjecaj na priređivače ovog tematskog broja.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina; Ivo Andrić; književnost; umjetnost; Sarajevo; Midhat Begić; časopis *Europe*

UVOD

Je li Andrić srpski, hrvatski, bosanskohercegovački pisac, ili sve troje odjednom? Danas nas Andrić nažalost često razdvaja, i to upravo po onim linijama po kojima se inače stalno odvajamo i razdvajamo. Takvo je naše vrijeme, te je Andrić valjda jedan od bolnih podsjetnika na to. Na hodniku Filozofskog fakulteta u Sarajevu, među odbačenim knjigama i časopisima ponuđenim studentima i bilo kome, pronašao sam tematski broj francuskog književnog časopisa *Europe* iz oktobra 1979. godine, posvećen kulturi Bosne i Hercegovine.¹ Uvodni tekst, postavljen na čelo tog tematskog dosijea, poznati je Andrićev tekst o Sarajevu, koji otvara taj pregled suvremene umjetnosti i književnosti u našoj zemlji, sa kratkom antologijom prevedene proze, kao i poezije. On objedinjuje naše pisce i umjetnike iz tih godina u znaku Sarajeva, i prije svega u znaku Andrića. Nikakve sumnje nema da je to sve znak drukčijeg doba, i drukčije ideologije tog vremena, ali vrijednost ovog tematskog broja nije samo historijski kuriozitet. Nas ovde prije svega interesira pitanje zašto su priređivači kao uvodni odbarali upravo taj tekst. Pokušaćemo ponuditi valjan odgovor na to pitanje kroz analizu teksta, ali i datog konteksta.

Bosna i Hercegovina je skoro uvijek u Zapadnoj Evropi promatrana kroz prizmu Sarajeva, budući, između ostalog, da je relativno mala zemlja na brdovitom Balkanu, i konsekvntno prilično nepoznata, a Sarajevo svi poznaju po kobnim ratnim okolnostima. Često je to viđenje Sarajeva prilično skućeno i ogranićeno. Famosni atentat 1914. godine, udario je neizbrisiv pečat na sliku tog grada u zapadnoevropskim imaginacijama, povezujući ga sa nasiljem i ratom. Još jedna slika koja obilazi cijeli svijet, skoro 80 godina kasnije, samo osam godina nakon sretnih slika Olimpijade: Vijećnica u plamenu – oznaćena u toj imaginaciji prema svojoj tadašnjoj namjeni nacionalne i univerzitetske biblioteke, kao snažan simbol barbarskog nasilja koje je izgleda obilježilo kraj perioda mira u Evropi u drugoj polovini vijeka, poput neke nove Aleksandrijske biblioteke koju barbari spaljuju pred našim očima i TV i foto objektivima, kao i ostaci olimpijske infrastrukture koji također gore i gdje se ratuje i gine.

Ipak, u francuskoj kulturnoj javnosti je bilo i nastojanja da se pokaže i drugaćija slika. Između ostalog, takav je upravo ovaj tematski broj književnog časopisa *Europe*, iz oktobra 1979. godine, posvećen bosanskohercegovačkoj kulturi, osobito umjetnosti i književnosti, uzimajući u obzir da je časopis prije svega književni i kulturni.

¹ U javnim i univerzitetskim bibliotekama u Bosni i Hercegovini fizićki primjerci ovog časopisa više ne postoje, a na internetu su dostupni samo pojedini brojevi između 1923. i 1939. Pristupljeno 20. 10. 2025. na: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb34348609z/date>

O TEMATSKOM BROJU ČASOPISA *EUROPE*

Časopis *Europe*, koji ima također za podnaslov „mjesečni književni časopis“ (*revue littéraire mensuelle*), jedna je od najznačajnijih serijskih publikacija u Francuskoj u XX i u XXI vijeku. *Europe* su 1923. godine osnovali pisac Romain Rolland, dobitnik Nobelove nagrade, koji se između ostalog istakao po svojem antiratnom i humanističkom angažmanu (esej *Au-dessus de la mêlée / Iznad bitke*, kao i njegov najznačajniji roman-rijeka *Jean-Christophe*, oba djela objavljena 1915. godine), te njegov krug prijatelja, među kojima su mnogi bili nekadašnji članovi inovativnog umjetničko-spisateljskog kolektiva *L'Abbaye de Créteil* (*Créteilska opatija*): René Arcos, Georges Duhamel, Charles Vildrac i Luc Durtain. Među ostalim osnivačima bili su pisac Jean-Richard Bloch i Léon Bazalgette, prevodilac Walta Whitmana. Možda vrijedi istaći povezanost umjetničkih i književnih ideja članova Créteilske opatije i Guillaumea Apollinairea u periodu 1904-1905. pod zajedničkim uticajem pomenutog Whitmana, kako su napomenuli jedan od članova *opatije* pjesnik unanimista Jules Romains, pa kasnije i najveći stručnjak za Apollinairea, Michel Décaudin (2001), ili možda činjenicu da je slikar Albert Gleizes jedan od protagonista i teoretičara kubizma.

Arcos, od kojeg je došla ideja za osnivanje međunarodnog časopisa *Europe* (Rony 2001), na sljedeći način je inaugurirao prvi broj časopisa:

„Danas kažemo *Europe* zato jer je naš veliki poluotok, između Orijenta i Novog svijeta, raskršće gdje se susreću civilizacije. No, mi se obraćamo svim narodima. Mi ovdje želimo da se čuju glasovi pozvanih ljudi iz najvećeg mogućeg broja zemalja, za koje želimo da ovdje svjedoče, i to ne zato da bismo ih djetinjasto suprotstavljali, ne da bismo sastavili kolekcije različitih mišljenja, već u nadi da možemo pomoći da se uklone tragični nesporazumi koji trenutno razdvajaju ljude...

[...] Mi moramo hitno naučiti da gledamo iznad svih interesa, strasti, egoizama pojedinaca i etničkih grupa. Ne može nikako biti pobjede koju odnosi čovjek nad čovjekom. Jedina trajna osvajanja su ona koja se tiču univerzalnosti bića... Europa je za nas tek jedna etapa, naš cilj je čovječanstvo.“ (Arcos 1923)²

Iz ove Arcosove najave očitavamo univerzalni i humanistički duh koji je bio i ostao jedan od ideala časopisa, a koji je također vidljiv u tematskom broju o kome je ovdje riječ. Rolland i njegovi prijatelji su pozvali razne intelektualce iz cijelog svijeta

² Svi prevodi su autori.

da se pridruže časopisu i njegovoj misiji, a među njima su bili, između ostalih: Rabindranath Tagore, Upton Sinclair, Langston Hughes, Boris Pasternak i Stefan Zweig (Dobzinsky 2001). Kroz XX vijek, među viđenijim suradnicima časopisa su bili vrlo različiti francuski pisci, kao što su Louis Aragon, Elsa Triolet, Paul Éluard, Jean Giono, Jean Cassou, Jules Supervielle, Henri Meschonnic i Antoine Vitez (ibid). U tridesetim godinama XX vijeka, časopis je zauzeo izrazito antifašističku poziciju, boreći se protiv uspona fašizma (Dobzinsky 2001).

Između 1974. i 1997. godine glavni urednik časopisa je bio pjesnik poljskog porijekla Charles Dobzinsky, pa tako i broja iz oktobra 1979, koji nas interesira. Od njegove smrti, časopis vodi pjesnik, prevodilac i umjetnički kritičar Jean-Baptiste Para. Zadnji brojevi časopisa su posvećeni značajnim piscima, kao što je André Dhôtel, Simone de Beauvoir, Sapfa, Assia Djebar, Lawrence Stern, Jean Follain, Emily Dickinson, između ostalih.³

Što se tiče temata o književnosti i umjetnostima Bosne i Hercegovine iz oktobra 1979, on ima ukupno 135 stranica. U realizaciji cijelog tog dosijea, učestvovali su i pomogli intelektualci iz Bosne i Hercegovine: Nikola Kovač, Kasim Prohić, Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Ivan Lovrenović, Kolja Mičević i Dejan Bogdanović. Odabrane tekstove su preveli: Harita i Francis Wybrands, Jean Descat, Mauricette Begić, Lucie Albertini, Milena Đorđić, Bojana Jungić, Catherine de Leobardy i Henri Boissin, te što se tiče poezije Jean-Paul Guibbert u suradnji sa Vesnom Čaušević i Fahrudinom Krehom (*Europe* 1979). Dosije na kraju posjeduje i jednu „Hronologiju“ BiH koja počinje od X vijeka i prvog pomena Bosne kod Konstatina Porfirogeneta, a završava se 1961. godine, sa dodjelom Nobelove nagrade Ivi Andriću. Nju su sačinili Pavo Živković, Vančo Boškov, Tomislav Kraljačić, Risto Besarović i Mitar Papić.

Temat se sastoji od različitih dijelova koji se doimaju pažljivo poredanima. Uvodni Andrićev tekst, napisan za svečanu monografiju o Sarajevu povodom 25. godišnjice oslobođenja, donosi pogled na Sarajevo sa jednog od sarajevskih brda. I tekst i Andrićev pogled vremenski i prostorno usmjereni su prvo na osmansku, zatim austrougarsku prošlost, te prema budućnosti i izgradnji moderne metropole, od istoka prema (jugo)zapadu, kako se grad historijski razvijao. Slijedi najprije jedna stranica sa velikom kartom BiH i jednom manjom kartom Jugoslavije, te nakon toga tekst Nikole Kovača o historiji i arheologiji zemlje naslovljen „Kontinuitet stvaralačkog duha“. Kovač je u to vrijeme bio docent na Katedri za francuski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu. On se osvrće najprije na historijsko-geografski

³ *Europe revue littéraire mensuelle*, na: <https://www.europe-revue.net/recherche-par-titre/>, pristupljeno 13.4.2025.

položaj BiH između carstava i različitih hegemonija, te napominje da je „Bosna i Hercegovina trostruko raskršće gdje se susreću narodi, religije i sile koje dijele Evropu tijekom njene historije, na dvije suprotstavljene sfere“, te navodi da je to najprije geografsko raskršće gdje su ukrštaju važni putevi, potom kulturno raskršće između Zapada i Orijenta, i napokon „političko raskršće gdje su neprestano sudaraju oprečni interesi još od vremena Rimskog carstva, u igri u kojoj su sudbine malih slavenskih naroda najčešće bile moneta za potkusurivanje u velikim računicama stranih sila, pa odatle i famozno Balkansko pitanje“ (*Europe* 1979: 10). U ovome tekstu se u više navrata podvlači originalnost i autentičnost, te, kako se kaže, „vlastiti put“ (*Europe* 1979: 11) bez obzira na utjecaje velikih sila i carstava. Ovaj tekst također nastoji sagledati kulturu i umjetnost u hronološkom slijedu, od prahistorijskih nalazišta, kao što su Butmir ili Badanj, pa sve do novih društvenih i kulturnih odnosa koji nastaju u socijalističkom društvu. Slijede potom tekstovi dvojice velikih frankofonih intelektualaca iz poslijeratnog perioda u BiH, dvojice Midhata: Begića i Šamića. Begić, osnivač časopisa za književnu i umjetničku kritiku *Izraz*, kojeg možemo smatrati utemeljivačem moderne književne kritike u BiH, piše „O jednom aspektu bosanskohercegovačke proze“. Na neke Begićeve poglede ćemo se vratiti nešto kasnije, jer je izvjesno da je i on također nadahnuo ovo viđenje BiH kao *raskršća* (vidjeti Begić 1987, 1994). Što se tiče Šamića, glasovitog profesora francuske književnosti na Univerzitetu u Sarajevu, njegov tekst govori o odnosima BiH i Francuske u domenu književnosti, te o viđenju naše zemlje kod pisaca kao što su Charles Nodier, Prosper Mérimée, ili Alphonse de Lamartine, ali i o recepciji francuske književnosti u časopisima *Bosanska vila* ili *Behar*, te kod bosanskohercegovačkih intelektualca kao što su fra Grgo Martić, koji je prevodio Chateaubrianda i Racinea, Fehim Spaho, turkolog koji je sa turskog preveo jednu slobodnu adaptaciju Molièreovog komada *Scapinova lukavstva* (*Les fourberies de Scapin*), ili još Jovan Dučić (*Europe* 1979: 27).

Ova dva teksta služe kao neka vrsta uvoda u Antologiju suvremene bosansko-hercegovačke proze, uključujući Andrića i kratki isječak iz „Mosta na Žepi“, te isječke iz pripovijetki Isaka Samokovlije, Meše Selimovića, Branka Čopića, Ćamila Sijarića, Mladena Oljače, Vitomira Lukića, kao i iz romana *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića.

Sljedeći dio temata je posvećen suvremenoj poeziji u BiH, sa uvodnim tekstom Miodraga Bogićevića, te pjesmama Skendera Kulenovića, Maka Dizdara, Ilije Ladina, Izeta Sarajlića, Dare Sekulić, Huseina Tahmišića, Anđelka Vuletića, Duška Trifunovića, Veselka Koromana, Vuka Krnjevića, Rajka Petrova Noge, Abdulaha

Sidrana, Stevana Tontića, Milana Nenadića i Mile Stojića. Po imenima odabranih pjesnika je danas moguće potvrditi kvalitet ovog antologijskog odabira. Uvršteni Premda se sve drugo promijenilo u odnosu na to vrijeme većinu ovih imena smatramo najznačajnijim bosanskohercegovačkim pjesnicima XX i XXI vijeka.

Naredni dijelovi temata se odnose na pregled suvremene umjetnosti u BiH, iz pera kritičarke i historičarke umjetnosti Azre Begić, te na kraju, tekst o kinematografiji koji je napisao filmski režiser i kritičar Vefik Hadžismajlović.

Ostatak broja 606 časopisa Europe sadrži umjetničke tekstove, pjesme, intervju i prikaze knjiga gdje se također ističu neka važna imena francuskih suvremenika poput pjesnikâ Vénus Khoury-Ghata, Françoise Han i Bernarda Noëla, ili jedno od najznačajnijih imena francuskog teatra, glumac, režiser i pjesnik Antoine Vitez. Značaj ovog temata o kulturi Bosne i Hercegovine ne ogleda se samo u predstavljanju elemenata kulture jedne manje poznate zemlje (tada tek jedne od federalnih jedinica unutar Jugoslavije) u njenom jedinstvu i različitosti, već i kao svojevrsna „pariška konsakracija“, odnosno vid književnog predstavljanja koje Pascal Casanova smatra „neophodnm međunarodnim autorima iz svih dominiranih prostora“ (1999: 190). Bez obzira da li se neko slagao ili ne sa Casanovinom teorijom o Parizu kao o prijestolnici „Svjetske književne republike“, teško je poreći da ovo izdanje predstavlja značajnu kritičku potvrdu i validaciju naših autorica i autora u međunarodnom kontekstu.

POD ZNAKOM ANDRIĆA

U tekstu „Jedan pogled na Sarajevo“ Andrić opisuje grad, polazeći od misterioznog i mračnog kanjona Miljacke, te krećući se kroz prostor prema jugozapadu, a kroz vrijeme prvo kroz dijelove grada na kojima je jasno vidljivo njihovo osmansko porijeklo, vesele bregove sa kućama, razigranim baštama i voćnjacima ili užurbanu i glasnu gradsku čaršiju, preko Centra, u kojem je osjetan utjecaj austrougarske arhitekture i urbanizma (ravne, uske ulice, nevesele zgrade i mračni haustori), prema novim naseljima koja niču paralelno sa tvornicama, na zapad i jugozapad od historijskog centra Sarajeva. U 1960-im godinama, kada je ovaj tekst napisan, intenzivno se gradilo na potezu od Pofalića do Čengiće-Vile (uključujući Grbavicu), a još dalje na zapad bile su nove tvornice Energoinvesta, Šipada i drugih bosanskohercegovačkih preduzeća.

Specifičnost Sarajeva je taj historijski, arhitektonski i urbanistički razvoj, od istoka prema zapadu i jugozapadu, dok se većina drugih gradova razvijala od historijskog centra (nekad utvrđene gradske jezgre) u svim pravcima uokolo. Vjerovatno zbog svoje geografije, a možda i zbog historije, ili oboje, Sarajevo je jedan od rijetkih gradova u kome možete „hodati unatrag kroz historiju“, polazeći od Alipašinog polja i Otoke (naselja izgrađena u 1970-im i 1980-tim godinama), prema Čengić-Vili (1960-te), Marindvoru i Centru (uglavnom izgrađenim u austro-ugarskom periodu, ali djelomično i u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, te također dijelom 1950-ih i 1960-ih godina), te napokon Bašćaršiji, koja je većim dijelom zadržala svoju arhitekturu iz perioda osmanske vladavine, naročito od XVII (vremena Gazihusrev-bega) sve do XIX vijeka. No, iako tako nešto možda danas zabavlja turista, ili sarajevskog znatiželjnog i maštovitog šetača, Andrića zanima upravo suprotno: „prohodati“ pogledom od dalekih vremena, pa preko (njemu najmržeg) perioda Austro-Ugarske, te doseći pogledom budućnost, na čijem horizontu u to vrijeme još nije bilo ništa mračno. Prema tom horizontu seže Andrićev pogled, on je njegov cilj. Podsjetimo također da je tekst napisan za monografiju povodom 20. godišnjice oslobođenja Sarajeva od nacističke okupacije, te da je shodno tome i njegov ton optimističan.

Na osnovu prethodne analize, možemo iznijeti jednu pretpostavku: taj se djelomično optimistični ton (donekle stran Andriću) ne odnosi se samo na Sarajevo, već sadrži u sebi jedno metonimijsko nadanje za cijelu Bosnu i Hercegovinu, ili možda cijelu tadašnju Jugoslaviju. Ako usvojimo takvu pretpostavku, postaje jasno zašto su priređivači temata o književnosti i umjetnostima u BiH odabrali upravo ovaj tekst, koji i treba da govori za cijelu Bosnu i Hercegovinu, a ne samo za Sarajevo. U nastavku temata, riječ je opet o Sarajevu, ali i o drugim sredinama, kao što je Dizdarev Stolac, Koromanova Hercegovina, ili Krajina Čopića i Kulenovića.

Drugi, mnogo očigledniji razlog izbora ovog teksta kao uvodnog za cijeli temat o književnosti i umjetnosti u BiH bio bi taj da je Andrić, kao dobitnik Nobelove nagrade najpoznatiji, najprevođeniji i najčitaniji pisac sa ovih prostora, pa je u tom smislu reprezentativan. U užem smislu izbor baš ovog teksta je logičan jer na sasvim prirodan način uvodi čitaoca u horizonte historije i geografije zemlje, a zatim i književnosti i umjetnosti.

PORTRET GRADA I ZEMLJE

U članku naslovljenom „L’humanisme esthétique d’Ivo Andrić“⁴ (Begić 1960), Midhat Begić ističe, pored fascinacije legendama, kako kaže, „[Andrićevu] želju da se književnom riječju dostigne vizuelna forma“ (Begić 1994: 53), te analizira pojam *lica* kod Andrića, kroz njegove nijeme portrete sopstvenih likova, budući da on, po Begiću, daje „svojim slikama drugačiji tvist koji pripada vizuelnoj umjetnosti, koncentrišući svoj napor na konstrukciju likova koji posjeduju likovni valer nijemog portreta“ (ibid.). Ovakva težnja ka likovnom oblikovanju književnog vremena, koje ne postoji u naslikanom portretu, možda je upravo ono što nekim Andrićevim likovima udahnuje životnost i proživljenost, koju pisac dalje razmatra i produbljuje, dograđujući karaktere na likovnom temelju svojih likova.

No, šta je sa Andrićevim opisima gradova, i šta ako bismo tekst o Sarajevu gledali kao svojevrsan „portret“, te grad kao lice ili lik? Hipotetski, prihvatimo li tu analogiju, kakav „lik“ bi Sarajevo bilo? Sasvim sigurno, kao što smo već prethodno istakli vezano za geografski aspekt ovog teksta, to je grad okrenut budućnosti, iako neraskidivo povezan sa prošlošću. U svojoj kompleksnosti i različitosti, on je otvoren prema prošlosti i prema budućnosti, te prema mnogostrukosti i kulturnom pluralizmu. Takva je njegova sadašnjost o kojoj Andrić govori, ali i njegov horizont budućnosti, a sve je opet povezano sa kompleksnošću njegove historije.

Andrićev pogled je optimističan i dobrohotan. U to se možemo uvjeriti ako ga usporedimo sa jednim „portretom“ njegovog rodnog Travnika:

„Njihov grad to je u stvari jedna tesna i duboka raseklina koju su naraštaji s vremenom izgradili i obradili, jedan utvrđen prolaz u kom su se ljudi zadržali da žive stalno, prilagođavajući kroz stoleća sebe njemu i njega sebi. Sa obe strane ruše se brda strmo i sastaju pod ostrim uglom u dolini u kojoj jedva ima mesta za tanku reku i drum pored nje. Tako sve liči na pola rasklopljenu knjigu na čijim su stranicama, s jedne i druge strane, kao naslikani, bašte, sokaci, kuće, njive, groblja i džamije.

Nikad niko nije izračunao koliko je sunčanih sati priroda uskratila ovome gradu, ali je izvesno da se sunce ovde docnije rađa i ranije zalazi nego u ma kojoj od bosanskih mnogobrojnih varoši i varošica. To ne poriču ni Travničani, ali zato tvrde da sunce, dok sja, nigde ne sja tako kao nad njihovim gradom“ (Andrić 1980: 15).

Takvo Andrićevo viđenje Travnika je vjerovatno uvjetovano ulogom koju tadašnja prijestolnica Bosne ima u romanu, te historijskom epohom u koju je smještena radnja,

⁴ „Andrićev estetski humanizam“.

više nego ličnim preferencama autora, kao što je i viđenje Sarajeva kao grada svijetle budućnosti isto tako uvjetovano žanrom i kontekstom monografije o gradu povodom godišnjice oslobođenja, te u kontekstu poslijeratne obnove i revitalizacije grada, koji je zaista iza toga upoznao jedno „zlatno doba“, uključujući Olimpijske igre, itd. Na tom fonu postaje jasno zašto je Travnik osmanskog perioda predstavljen kao mračno i prijeteće mjesto, dok je osnovu za drugačiju perspektivu dala veća širina sarajevske doline i vesela razigranost bašti u padinskim naseljima, te pomenuta historijsko-geografska orijentacija grada, što od njega čini mjesto na kojem se otvaraju horizonti – za razliku od Travnika 1807. godine, koji je mračna, uska i zatvorena dolina, skoro pa klisura, u kojoj ljudi ne žele ni promijene, ni kontakt sa vanjskim svijetom.

Ovakvoj analizi se možda može prigovoriti njena izražena metaforičnosti, to što Andrićevu konstrukciju mjesta, odnosno grada, opserviramo kroz perspektivu portreta, zapravo pejzaža. No, ako Andrić gradi svoje likove kroz neku vrstu likovnog oblikovanja sličnog portretu, kao što tvrdi Begić, da li i svojim opisima gradova daje taj „likovni valer“? Nema nikakvog razloga za odbacivanje takve hipoteze.

Francuski pjesnik i istraživač Michel Collot, autor brojnih istraživanja o pejzažu u francuskoj poeziji, te autor nekoliko monografija i kolektivnih djela o temi pejzaža, u jednoj studiji posvećenoj francuskom piscu sa Martiniquea, Edouardu Glissantu i pejzažu u njegovim pripovijetkama i proznim tekstovima, naglašava kako je za Glissanta, kao i za najbolje francuske pjesnike XX vijeka, pejzaž jedan primjer onoga što on naziva „struktura horizonta“, odnosno: „[...] prostornu percepciju i proživljeno trajanje organizira i jedno i drugo struktura horizonta: u njoj počiva, za Husserla kao i za Heideggera i Merleau-Pontya, sami princip međusobne pripadnosti prostora i vremena [...]“ (Collot, 1989: 45). Također, Collot primjećuje da Glissant promovira „pejzaž u rang lika“ (ibid. 376). U jednoj drugoj studiji podvlači da nema osnova pojam pejzaža koristiti isključivo za prirodne prostore ili seosku sredinu, iako nas na to navodi određena umjetnička i kritička tradicija, te ističe fenomenološku dimenziju pejzaža kao percepcije i pogleda koji nastaje u interakciji subjekta i okoline: „Ono što je bitno, nije toliko vrsta prostora, prirodnog ili uređenog, ruralnog ili urbanog, koliko pogled koji mu je upućen: grad postaje pejzaž čim ga jedan subjekt percipira kao smještenog u svoju okolinu, i čineći sa njim jednu cjelinu čija osjećajna koherentnost nosi određeni smisao“ (Collot 2011: 69).

Gradski pejzaž također nije jedno jedinstveno mjesto, već mnoštvo njih, kao i cjelokupnost njihovih odnosa i dinamika. Kada filozof Michel de Certeau pravi distinkciju između mjesta i prostora, za njega je ovo prvo obilježeno nemogućnošću da dvije stvari budu na istom mjestu, dok ovaj drugi postoji čim se govori o

„vektorima pravca, količine i brzine, kao i varijabli vremena“ (de Certeau 1990: 172-173). Također, prostor bi bio „mjesto koje se praktikuje“, a „prostor je mjestu ono što postaje riječ kada je izgovorena“ (ibid.). U nastavku svoje analize, de Certeau se oslanja na Merleau-Pontyja (kao i Michel Collot), podsjećajući da subjekt koji percipira pejzaž posjeduje „perspektivu određenu jednom *fenomenologijom* bića u svijetu“, iako napominje da su mjesta određena statičnošću nekih elemenata, dok je prostor određen „operacijama“ koje se vežu uz djelovanje „historijskih subjekata“ (de Certeau 1990: 174). Andrićev pogled isto tako nije usmjeren samo na statične figure pojedinačnih mjesta (kao što bi bila, recimo, Vijećnica) koja čine grad, već više na dinamike tog prostora, primjerice buka i vreva koji nadahnjuju Baščaršiju, te naročito kada se govori o izgradnji novih djelova grada i aktivnostima usmjerenim na budućnost. Konačno, opet se referiramo na analize urbanog prostora Michela de Certeaua (1990: 173): „... prostor je mjesto u kojem se ukrštaju svi pokreti koji se u njemu prostiru“, što nas opet nedvosmisleno upućuje na topos raskršća o kojem je bilo riječi.

ZAKLJUČAK

Ako Andrić percipira grad Sarajevo kroz njegovu geografiju i historiju kao horizont, taj horizont je prostorni koliko i vremenski. Viđenje sarajevskog pejzaža kao raznolikosti, otvorenosti i dinamike prihvaćeno je od strane priređivača tematskog broja časopisa *Europe* kao metonimija, u kojoj su ove karakteristike zapravo značajke cjelokupne bosanskohercegovačke kulture. Sam je pojam raskršća općenito ključan u historiji i nastanku gradova, kao i u njihovom svakodnevnom funkcioniranju, ali ovdje taj pojam posjeduje specifičnu simboličku vrijednost vezanu za vrijeme kada je tematski broj objavljen. Naime, priređivači tematskog dosijea o kulturi Bosne i Hercegovine bili su, sve su prilike, pod utjecajem Midhata Begića kao jednog od vodećih stručnjaka za književnost te jednog od najboljih poznavalaca francuske kulture u tadašnjoj Jugoslaviji. Begić (1957, 1994) je o Bosni (i Hercegovini) promišljao kao o raskršću kulturnih identiteta, a uz pomoć toposa raskršća interpretirao i bosanskohercegovačku književnost.⁵ Štaviše, metafora raskršća pomaže da se opserviraju bosanskohercegovačka književnost i kultura, ali istovremeno i Evropa, na način koji se podudara upravo sa vizijom osnivača časopisa *Europe* Renéa Arcosa o našem kontinentu kao raskršću na kojem se susreću različite kulture. Književnici poput Romaina Rollanda, Arcosa, Andrića i Begića stvarali su i promicali su

⁵ Naslovi su znakoviti: *Raskršća* i *La Bosnie, carrefour des identités culturelles*, „raskršće kulturnih identiteta“.

takve ideje, te se u svjetlu ovih analiza sigurno može reći da je na njima i počivao temat posvećen Bosni i Hercegovini u časopisu *Europe*.

LITERATURA

1. Andrić, Ivo (1980), *Travnička hronika*, Svjetlost, Sarajevo
2. Arcos, René (1923), *Europe*, <https://www.europe-revue.net/a-propos/>, pristupljeno 12. 4. 2025.
3. Begić, Midhat (1957), *Raskršća*, Svjetlost, Sarajevo
4. Begić, Midhat (1960), "Ivo Andrić: lica", *Izraz*, 9, 211-216.
5. Begić, Midhat (1987), *Sabrana djela*, Veselin Masleša - Svjetlost, Sarajevo
6. Begić, Midhat (1994), *La Bosnie, carrefour d'identités culturelles*, prevela Mauricette Begić, predgovor Predrag Matvejević, L'Esprit des peninsules, Pariz
7. Casanova, Pascale (1999), *La République mondiale des Lettres*, Seuil, Pariz
8. Collot, Michel (1989), *La poésie moderne et la structure d'horizon*, Presses Universitaires de France, Pariz
9. Collot, Michel (2005), *Paysage et poésie, du romantisme à nos jours*, José Corti, Pariz
10. Collot, Michel (2011), *Pensée-paysage*, Actes Sud - ENSP, Arles
11. De Certeau, Michel (1990), *L'invention du quotidien. 1. arts du faire*, Gallimard, Pariz
12. Décaudin, Michel (2001), "Apollinaire, Guillaume", u: Michel Jarrety (ur.) (2001), *Dictionnaire de la poésie de Baudelaire à nos jours*, Presses universitaires de France, Pariz, 16-23.
13. Dobzinsky, Charles (2001), "Europe" u: *Dictionnaire de la poésie de Baudelaire à nos jours*, Presses universitaires de France, Pariz, 252-253.
14. *Europe revue littéraire mensuelle* (1979), br. 606.
15. *Europe revue littéraire mensuelle*, na: <https://www.europe-revue.net/recherche-par-titre/>, pristupljeno 13. 4. 2025.
16. *Gallica*, na: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb34348609z/date>, pristupljeno 20. 10. 2025.
17. Jarrety, Michel (ur.) (2001), *Dictionnaire de la poésie de Baudelaire à nos jours*, Presses universitaires de France, Pariz
18. Rony, Olivier (2001), "Arcos René", u: *Dictionnaire de la poésie de Baudelaire à nos jours*, Presses universitaires de France, Pariz, 30.

ANDRIĆ'S VIEW OF SARAJEVO IN THE THEMATIC ISSUE OF *EUROPE* MAGAZINE ON BOSNIAN CULTURE

Summary

In October 1979, the French magazine *Europe* published a thematic issue of Bosnie-Herzégovine, littérature et arts. It comprehensively presented Bosnian-Herzegovinian history, art and literature, from ancient times (Butmir) to contemporary artists and writers from the SFRY era (Samokovlija, Selimović, Ćopić, Sijarić, Ibrišimović, Dizdar, Kulenović, Sekulić, Sarajlić, Vuletić, Koroman, Trifunović, Krnjević and Stojić, among others). However, at the very beginning of the thematic file, as a kind of introduction, is an abridged translated text by Ivo Andrić, "A View of Sarajevo" (translated by Mauricette Begić). The aim of this paper is not so much to offer new insight into Andrić's vision of Sarajevo, or to address Andrić's reception in France in the 1970s, but rather to consider the way in which Bosnian and Herzegovinian culture was then presented in France and the French-speaking world, and to try to explain why this entire thematic issue opened with that text, through an analysis of Andrić's image of the city of Sarajevo, but also through the topos of the crossroads in Midhat Begić, who, like Andrić himself, had a great influence on the editors of this thematic issue.

Keywords: Bosnia and Herzegovina; Ivo Andrić; literature; art; Sarajevo; Midhat Begić; *Europe*

LE REGARD D'IVO ANDRIĆ SUR SARAJEVO DANS LE NUMÉRO THÉMATIQUE DE LA REVUE *EUROPE* SUR LA CULTURE BOSNIENNE

Résumé

En octobre 1979, la revue française *Europe* publie un numéro thématique sur la Bosnie-Herzégovine, littérature et arts. On y présente de manière exhaustive l'histoire, l'art et la littérature de Bosnie-Herzégovine, depuis l'Antiquité (Butmir) jusqu'aux artistes et écrivains contemporains de l'époque de la RSFY (Samokovlija, Selimović, Ćopić, Sijarić, Ibrišimović, Dizdar, Kulenović, Sekulić, Sarajlić, Vuletić, Koroman, Trifunović, Krnjević et Stojić, entre autres). Cependant, au tout début du dossier thématique, en guise d'introduction, un texte abrégé d'Ivo Andrić, « Une vue de Sarajevo » (traduit par Mauricette Begić), était proposé. L'objectif de cet article n'est pas tant d'apporter un nouvel éclairage sur la vision générale d'Andrić sur la ville de Sarajevo, ni d'aborder la réception d'Andrić en France dans les années 1970, mais plutôt de considérer la manière dont la culture de la Bosnie-Herzégovine

était alors présentée en France et dans l'espace francophone, ainsi que de tenter d'expliquer pourquoi tout ce numéro thématique s'est ouvert avec ce texte, à travers une analyse de l'image qu'Andrić avait de la ville de Sarajevo, mais aussi à travers le topos du carrefour de Midhat Begić, qui, comme Andrić lui-même, a eu une grande influence sur les éditeurs de ce numéro thématique.

Mots-clés: Bosnie-Herzégovine; Ivo Andrić; littérature; art; Sarajevo; Midhat Begić; magazine Europe

Adresa autora

Author's address

Ivan Radeljković
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
ivan.radeljkovic@gmail.com

